

G. JURKONAITĖ

POLITINIŲ IR TEISINIŲ INSTITUTŲ OBJEKTIVUS SĄLYGOTUMAS

Visuomenė prie savo egzistavimo sąlygų visuomet prisitaiko tikslin-
gai, t. y. kurdama ir keisdama įvairias organizacines formas — institu-
tus, kuriuose veikia atskiri žmonės ir jų grupės. Institucionalizuota žmo-
nių veikla sąlygojo tai, kad ilgą laiką vienintelis istorijos tyrimo aspek-
tas buvo visuomenės institutų tyrimas, pirmiausia — politinių bei teisinių,
kaip pagrindinių civilizuotame pasaulyje. Į visuomenės istoriją žiūrėta
vien kaip į pilietinę istoriją. Ši tradicija, atsiradusi antikos filosofijoje
(čia paminėtinas Aristotelio teiginys, kad žmogus iš prigimties yra poli-
tinis gyvis; kas gyvena ne valstybėje, tas yra arba antžmogis, arba bū-
tybė, neišsivysčiusi moraliniu požiūriu), buvo tęsiama ir naujaisiais lai-
kais (T. Hobsas, Dž. Lokas, B. Spinoza, Ž. Ž. Ruso, P. A. Holbachas).
Tiesa, naujųjų amžių filosofijoje skiriamos natūrali ir pilietinė būsenos.
Tačiau natūralią būseną įvairūs autoriai interpretavo diametraliai prie-
šingai (T. Hobsui ji buvo laukinė visų kovos prieš visus būseną, Dž. Lo-
kui — visų laisvės ir lygybės būseną, tik nesaugi ir nepatogi). Tai rodo,
jog ši „natūrali būseną“ buvo vien teorinė hipotezė, atlikusi svarbiausio
argumento vaidmenį siekiant pagrįsti tam tikros socialinės-politinės or-
ganizacijos idealą¹.

Tikrosios istorijos pradžia laikant politiškai organizuotos visuomenės
susikūrimą, natūraliai formuojasi požiūris, kad institutai yra pažangos
priešmonė. Atsiradus tokiam požiūriui, savo ruožtu kyla klausimas, kokie
tie institutai turi būti. Nuo seniausių laikų visuomenėje jau esančiai
tvarkai ir galiojantiems įstatymams būdavo priešstatoma tobulesnė
santvarka ir geresni įstatymai. Pirmasis idealią valstybę mėgino kurti
Pitagoras: jis organizavo Krotone jaunuomenės sąjungą, vadovauda-
masis principu, kad anarchija yra didžiausia blogybė, o tvarka, paklus-
numas ir pareigos atlikimas — būtini dalykai visuomenės gyvenime. Pla-

¹ Tokią išvadą prieina ir tie tyrinėtojai, kurie ieško valstybės ir visuomenės skyrimo
užomazgų antikoje ir naujųjų amžių filosofijoje (žr.: *Кривушин А. Т. Проблема госу-
дарства и общества в домарксистской мысли.*—Л., 1978, с. 108).

tonas „Valstybėje“ nupiešė idealios valstybės vaizdą, bet senatvėje, eidamas aštuntą dešimtį, pripažino, kad jo siūlomąjį projektą galėtų įgyvendinti nebent dievai ar dievų sūnūs, o mirtingiesiems reikia sukurti jų gyvenimą labiau atitinkantį valstybės projektą. Tokį projektą jis ir sukūrė „Įstatymuose“. Juose dominuoja mintis, kad visuomenės gerovė galėtų būti pasiekta tik tada, jei visi vienodai suprastų idealios valstybės taisykles, kurios turi būti pagrįstos protu ir žinojimu.

Tačiau antikos mąstytojai pastebėjo ir tai, kad politinių ir teisinių institutų kūrimas nėra absoliučiai savavališkas dalykas. Žmonės, kuriantys tuos tobulus įstatymus, vadovaujasi arba dievo valia, arba abstrakčia žmogaus prigimtimi. Tiek religinis, tiek racionalistinis aiškinimas iš esmės yra dualistinis: institutai laikomi žmonių kūrybos ar susitarimo dalyku, bet kuriami pagal dievo valią ar pagal prigimties reikalavimus. Kadangi žmogaus prigimtis buvo laikoma nekintama, tai ir vienu, ir kitu atveju institutų pagrindas yra šalia žmonių, objektyvus ir praktiškai nepriklausantis nuo jų. Taip atsirado mintis, kad galima sukurti idealius institutus, kurie tiktų visoms tautoms ir visiems laikams.

Religinę koncepciją su racionalistine (stoicizmo) mėgino derinti Tomas Akviniėtis. Abstrakti valdžia, pasak jo, yra dieviškos prigimties, o konkreti valdžia — žmonių kūryba. Politinė valdžia ir valdymo organai yra žmonių sukurti institutai, ir tik per prigimties pradus, esančius juose, remiasi amžiniais dievo proto įstatymais (nes prigimties dėsniai yra dievo proto įkvėpti žmogui).

Naujaisiais laikais susiformuoja požiūris, kad esamas visuomenės ir valstybės sutvarkymas yra atsitiktinių istorinių sąlygų kombinacijos rezultatas, todėl nenatūralus ir netinkamas. Reikia surasti natūralų, žmonių prigimtį atitinkantį sutvarkymą, nuo kurio istorija nukreipė žmones. Įsigali visuomenės sutarties teorija, pagrįsta prigimtinės žmonių lygybės principu. Ji atmetė institutų priklausomybę nuo atgamtinių jėgų idėją. Šioje teorijoje žmogaus prigimtis buvo suprantama neapibrėžtai, abstrakčiai, todėl, socialinius institutus grindžiant žmogaus prigimtimi, vėl atsirado labai skirtingų ir net priešingų interpretacijų. Vieniems pagrindinis žmogaus prigimties bruožas buvo egoizmas („iš prigimties mes ieškome ne draugų, o garbės ir naudos, kurių galima gauti iš jų; to mes norime pirma, o jau po to draugų“²), ir valstybė jiems reikalinga kaip trandymo priemonė; kitiems — silpnumas, ir valstybė reikalinga kaip sustiprinimo priemonė („o kai žmonės pasijunta stiprūs, stengiasi gauti naudos iš visuomenės, lygybė nyksta, reikalingi įstatymai“³); tretiems — žmonės iš prigimties linę į visuomeniškumą („kadangi nė vienas žmogus neturi prigimtinės valdžios kitam žmogui ir kadangi jėga nesukuria jokios teisės, tai bet kokios teisėtos valdžios pagrindas gali būti tik susitarimai“⁴).

² Гоббс Т. Избранные произведения.— М., 1964, т. 1, с. 300.

³ Монтескье Ш. Избранные произведения.— М., 1955, с. 166—167.

⁴ Русо Ж. З. Rinktiniai raštai.— V., 1979, p. 142.

Taigi pagrindas, kuriuo remiantis kuriami institutai, nėra toks tvirtas, kaip dievo įkvėptoji ar nurodytoji tvarka. (Pagaliau ir dievo valia gali būti įvairiai interpretuojama.) Institutai iš esmės yra laisvai kuriami, ir atsakomybė už socialines negeroves priklauso jiems. Taip atsirado švietėjų iliuzijos, jog „kuo labiau bus apsišvietę piliečiai, tuo tobulesni bus jų įstatymai. Bet tik nuo jų aukštos kokybės <...> priklauso visuomenės laimė“⁵. Todėl XVIII a. racionalizmas ir galėjo tikėtis pasiekti absoliučią lygybę, nustatyti tokią konstitucinę konstrukciją, kuri tiktų visiems laikams ir visiems žmonėms.

Prieš XVIII a. atsiradusį požiūrį į valstybę kaip į susitarimo dalyką pasisakė G. Hėgelis. Jo tikslas — suvokti valstybę ir pavaizduoti ją kaip savaimę protingą, savarankišką ir nepaprastai reikšmingą dalyką. G. Hėgelis siekė ne sukurti idealios ar protingos valstybės ir teisės modelį, o paaiškinti jau egzistuojančios valstybės pagrindus. Jei iki tol buvo svarstoma, kokie turėtų būti institutai (tai rodo, kad jų savarankiškumas buvo absoliutinis), tai dabar G. Hėgelis kelia naują uždavinį — išsiaiškinti, kokie jie yra, kas juose racionali. (Dar Makjavelis, matydamas, kad tarp to, kas yra, ir to, kaip turėtų būti, yra didelis skirtumas, sakė, jog tas, kas už nieką laikytų tikrovę dėl jos idealo, greičiau save prazudytų, o ne pataisytų likimą.) Norint žinoti, kokie turėtų būti institutai ir kaip jie turėtų funkcionuoti, pirmiausia reikia išsiaiškinti, kaip jie jau funkcionuoja.

G. Hėgelio teorijoje valstybė yra dorovinės idėjos tikrovė. Nors valstybė turi savarankišką reikšmę, ji yra būtina sąlyga atskiroms asmenybėms siekiant individualių tikslų. Sakydamas, kad konkretaus krašto valstybinė tvarka atitinka to krašto savimonės išsivystymą ir pobūdį, G. Hėgelis pažengė toliau už tuos, kurie valstybę vertino pagal žmogaus abstraktaus proto reikalavimus. Tiesa, metodologiniu požiūriu tarp jų liko daug bendra: tiek abstraktus protas, tiek absoliutinė ar dorovinė idėja yra už visuomenės ribų. Tik G. Hėgelio filosofijoje derinami du aspektai: objektyvus sąlygotumas (absoliutaus nepriklausymo nuo žmonių prasme) ir istorizmo principas.

Pasaulio istorijos eiga, anot G. Hėgelio, yra pasaulinio proto atspindys. Jis pasireiškia žmonių interesuose ir troškimuose. Tie troškimai ir interesai esą labai įvairūs ir priešingi vieni kitiems, juos suderinti galinti tik jų tarpusavio kova. Taigi pasaulio istorija klostosi kovos keliu, o teisė kuriama ne nejučiomis, ne tyloje veikiančių dvasios jėgų, kaip skelbė istorinė teisės teorija, o kovojančių tarp savęs interesų. Kalbėdamas apie valstybės išsivystymą Šiaurės Amerikoje, G. Hėgelis rašė: „Tikra valstybė ir tikra vyriausybė atsiranda tik tada, kai jau egzistuoja luomų skirtumai, kai turtas ir neturtas yra labai dideli ir kai susiklosto tokie santykiai, kai didžiulė masė jau negali tenkinti savo poreikių taip, kaip buvo pripratusi“⁶.

⁵ Гельвеций. О человеке.— М., 1938, с. 265.

⁶ Гегель Г. В. Ф. Сочинения.— Л., 1935, т. 8, с. 82.

K. Marksas tęsia G. Hėgelio pradėtą liniją. Svarbiausias dalykas jam, kaip ir G. Hėgeliui, yra ne tai, kokie turėtų būti tobulieji institutai, bet tai, kokie jie yra, kokie jų atsiradimo ir kitimo pagrindai. Tačiau drauge jam rūpi ir kiti dalykai.

Pastebėjus skirtumą tarp žmonijos istorijos ir politiškai organizuotos visuomenės istorijos, atsirado reikalas tirti ankstesnius visuomenės organizacinius institutus, iškilo klausimas, kodėl nuo gimininės organizacijos pereinama prie valstybinės. Kodėl esant gimininei organizacijai nekilo visų karas prieš visus, kodėl nereikėjo viešosios valdžios žmonių interesams ginti ir kodėl ji vėliau pasidarė būtina? Net jeigu į gimininę organizaciją žiūrėsime kaip į konvenciją, tai kodėl šitoji konvencija evoliucionavo į valstybę?

Aiškindami tokio perėjimo priežastis, marksizmo klasikai priėjo išvadą, kad gimininė organizacija buvo galima tol, kol gamyba buvo tokia menka, kad sugebėjo patenkinti vien būtiniausius poreikius. Kol kolektyvas buvo tiesioginė ir būtina sąlyga individui egzistuoti (šia prasme individo ir kolektyvo interesai sutapo), tol buvo galimi ir lygūs, natūralūs žmonių tarpusavio santykiai, tol egzistavo gimininė organizacija. Kai, įrankiams tobulėjant, atsiranda darbo pasidalijimas — atsiskiria piemėnų ir žemdirbių gentys bei amatininkai, pasidaro būtini mainai. Atsiranda pirkliai — grupė žmonių, visai nedalyvaujančių gamyboje. Giminės nariai skyla į turtinguosius ir neturtinguosius, giminės ir gentys ima maišytis su vergais ir svetimšaliais. Tada gimininė santvarka pasidaro bejėgė. „Visuomenė pagimdo tam tikras bendras funkcijas, be kurių ji negali apsieiti. Tam reikalui skirti žmonės sudaro naują darbo pasidalijimo šaką *visuomenės viduje*. Kartu jie įgyja ypatingų interesų, skirtingų ir nuo jų įgaliojimų interesų, jie pasidaro jų atžvilgiu savarankiški,— atsiranda valstybė. O toliau vyksta panašiai, kaip kad prekyboje prekėmis, o vėliau prekyboje pinigais. Naujoji savarankiška jėga, aplamai paėmus, turi klausyti gamybos judėjimo, tačiau jai savybingo, arba, teisingiau, kadaise jos įsigyto ir palaipsniui toliau besivysčiusio reliatyvaus savarankiškumo dėka ji savo ruožtu veikia gamybos sąlygas ir jos eigą“⁷.

Vadinasi, valstybė atsiranda kaip materiali jėga, reikalinga įtvirtinti susiklosčiusius objektyviai būtinus santykius — bendrąjį visuomeninį interesą. Individas jau nebegali remtis kolektyvo dauguma kaip gentinėje organizacijoje, nes tas kolektyvas jau yra suskaldytas individų privačių interesų. Todėl ir pasidaro būtina viešoji valdžia. Ji verčia individą laikytis tam tikros tvarkos ir gina jo privačius interesus. Kuo didesnė socialinė diferenciacija ir kuo sunkiau apčiuopiamas visuomenės bendrasis interesas, tuo labiau valstybė atrodo iškilusi virš visuomenės. „Tas socialinės veiklos įsitvirtinimas, tas mūsų pačių produkto konsolidavimasis

⁷ Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomiais. — V., 1950, t. 2, p. 444—445.

į kažkokią daiktinę jėgą, kuri viešpatauja mums, išsprūsta iš mūsų kontrolės, prieštarauja mūsų lūkesčiams ir niekais paverčia mūsų apskaičiavimus, ir yra vienas pagrindinių ligšiolinės istorijos raidos momentų“⁸. Tai ir apsunkena valstybės, kaip instituto, veiklos analizę. Atsiranda iliuzija, kad institutai yra savarankiški, kad juos galima laisvai projektuoti. Jei ir būdavo pripažįstamas istorinių sąlygų poveikis institutų raidai, tų istorinių sąlygų kitimo priežastys būdavo neaiškios. Pavyzdžiui, Sen-Simonas teigė, kad kiekvieną visuomenės institutą galima paaiškinti istorinėmis laiko sąlygomis. Pasak jo, istorinės sąlygos keičiasi, užleisdamos vietą kitoms. Tokio kitimo priežastimi jis laikė visuomenės protą, kuris esą turįs tendenciją vystytis. Tačiau, teigdamas, kad politika yra mokslas apie gamybą, Sen-Simonas jau leidžia suprasti, jog ekonominė padėtis yra politinių įstaigų pagrindas. Analizuodami istorinį procesą, marksizmo klasikai pagrindė šią mintį ir valstybės, teisės atsiradimą bei jų kitimą aiškino ekonominės struktūros kitimu. «Mano tyrinėjimai,— rašė K. Marksas,— pasibaigė išvada, kad teisiniai santykiai, kaip ir valstybių formos, negali būti suprasti nei patys iš savęs, nei iš vadinamojo žmogaus dvasios visuotinio vystymosi, kad, priešingai, jų šaknys slypi tose materialinėse gyvenimo sąlygose, kurių visumą Hegelis, XVIII amžiaus anglų ir prancūzų pavyzdžiu, sujungia „civilinės visuomenės“ sąvokoje, o civilinės visuomenės anatomijos reikia ieškoti politinėje ekonomijoje»⁹.

Juk Spartos tipo miestai-valstybės ir menkai išvystyta įstatymų leidyba, panaši į XII lentelių įstatymus, buvo galima tik ankstyvajame vergovinės valstybės laikotarpyje, primityvaus, iš esmės vartotojiško ūkio sąlygomis, kai dar tik minimaliai buvo panaudojami gamybos įrankiai. Vis didesnis vergų darbo panaudojimas, prekinės gamybos ir rinkos vystymasis sąlygojo tokių valstybinių, politinių ir teisinių formų išnykimą ir susikūrimą milžiniškų imperijų su išsišakojusiu ir pakankamai tiksliai teisiniu reguliavimu.

Lygiai taip pat silpnas gamybos vystymasis feodalizmo epochoje, o pradiniame laikotarpyje ir beveik visiškai prekinė-piniginių santykių nebuvimas sąlygojo feodalinės visuomenės valstybinę ir politinę organizaciją su jos sudėtinga hierarchine priklausomybe, cechinėmis amatininkų organizacijomis, ypatinga meistrų padėtimi.

Pavyzdžiui, kalbėti apie vieną prancūzų valstybę esant feodalinėi struktūrai nebuvo galima. Tai buvo vien palaidas feodalinė valstybių darinys. Tačiau didėjant ūkiniam bendradarbiavimui, stiprėjant miestams, karalius buvo priverstas lipdyti išbarstytas Prancūzijos žemes, palaikyti saugumą ir ramybę. Miestai davė tam lėšų ir žmonių, sutikdami padėti karaliui kovoje su feodalais.

Tik įvykdžius politinę centralizaciją, buvo galima ir įstatymų leidybos centralizacija. Pastaroji pasidarė itin reikalinga vystantis prekybai, nes būtent tada buvo susidurta su neaiškiais, nevienodais įstatymais.

⁸ Marksas K., Engelsas F. Vokiečių ideologija, p. 29.

⁹ Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomis.— V., 1949, t. 1, p. 303.

XVII—XVIII amžiais išaugo ir sustiprėjo kapitalistų klasė, prasiplėtė rinkos, išsivystė prekyba. Naujoji klasė negalėjo tenkintis esama padėtimi. Amatų organizacija varžė tiek pramonininkus, tiek darbininkus. Augantiems fabrikams, dirbtuvėms reikėjo laisvų darbininkų. Kaime buvo daug darbo rankų — baudžiauninkų, bet jų negalima buvo panaudoti. Kapitalistų galybė didėjo, o valstybėje jie turėjo užimti žemesnę vietą, užleisdami pirmenybę bajorams ir kunigams. Dvarininkai buvo paskendę školose, tačiau už skolas paimti arba atpirkti jų dvarus buvo sunku. Net įstatymai dėl palūkanų varžė prekybą. Prekybai ir pramonei buvo visai nepatogus teisinių sistemų įvairumas, įstatymų neaiškumas. Žemės ūkio, dvarų Prancūzijai virstant pramonės, bankų, spekuliantų Prancūzija, buvo būtini nauji institutai ir nauji įstatymai. Taip buvo sukurtas Napoleono teisynas. Pilietinis teisynas buvo sukurtas tiems, kurie jau turėjo kokį nors turtą. Tais piliečiais, kurie jo neturėjo, kurie tik siekė jį įsigyti, teisynas nesidomėjo. Tačiau ateinant į istorijos areną darbininkų klasei, brendo reikalas rūpintis užmirštuoju sluoksniu — tais, kurie jokios nuosavybės neturėjo¹⁰.

Vadinasi, ekonominės struktūros pasikeitimai Prancūzijoje sąlygojo naujo teisyso atsiradimą. Bet, pavyzdžiui, to paties teisyso įvedimą Varšuvos kunigaikštystėje aiškiai sąlygojo politiniai tikslai¹¹.

Politinių ir teisinių institutų objektyvaus sąlygotumo pripažinimas nereikia, kad ryšys tarp ekonominės struktūros ir tų institutų yra viena-reikšmis. Ta pati ekonominė struktūra gali funkcionuoti įvairiuose organizaciniuose institutuose. Institutų formos gali būti labai įvairios, bet visos jos turi užtikrinti normalų visuomenės ekonominės struktūros funkcionavimą. Keičiantis ekonominei struktūrai, turi pasikeisti ir institucinės formos, kuriomis ji reiškiasi. „Taip XVIII amžiuje daugybė vidutinio proto žmonių stengėsi surasti teisingą formulę nustatyti pusiausvyrą tarp visuomenės luomų, bajorijos, karaliaus, parlamentų ir t. t., o sekančią dieną jau nebebuvo nei karaliaus, nei parlamentų, nei bajorijos. Tikroji šio antagonizmo pusiausvyra buvo nuvertimas visų visuomeninių santykių, kurie sudarė feodalinių institucijų ir tų feodalinių institucijų antagonizmo pagrindą“¹².

Bet nustatytas bendras principas nenurodo, kokie konkretūs institutai turi būti. Tai priklauso nuo vieno ar kito krašto padėties, vidaus ir iš-

¹⁰ Zr.: Janulaitis A. Napoleono teisynas. — Kaunas, 1930, p. 122—127.

¹¹ Šitas faktas A. Janulaičiui atrodė netelpantis į bendrą schemą. „Paprastai į pilietinių įstatymų atmainas veikia pirmiausia visuomenės ūkio sąlygos, o politinė įtaka veikia mažiausiai. Kas kita buvo su Napoleono teisyne: ilgą laiką jo likimas Varšuvos kunigaikštijoje parėjo nuo politinių veiksnių. Politiniais sumetimais Napoleonas įvedė teisyne <...>“ (Janulaitis A. Napoleono teisynas, p. 152). Tai rodo, kad čia painiojami du aspektai: naujo teisyso, įforminančio naujai susidariusius buržuazinius santykius, atsiradimo objektyvus būtinumas ir konkrečios to teisyso įvedimo aplinkybės ir būdai konkrečiuose kraštuose. Pagaliau buržuaziniai santykiai gali būti reguliuojami įvairiomis teisės sistemomis.

¹² Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomis, t. 2, p. 406—407.

orės aplinkybių, tradicijų ir netgi nuo žmonių, kurie tiesiogiai dalyvauja tobulinant ir keičiant institutus.

Institūtų veiklos objektyvaus sąlygotumo pripažinimas anaip tol ne-reiškia, kad atmetama politinė kova, būtinumas ir galimybė tobulinti in-stitutus. Tačiau kova už institūtų tobulinimą nėra visai „laisva“ ir savarankiška, nes jos efektyvumo sąlyga yra objektyvių visuomenės rai-dos reikmių žinojimas ir skaitymasis su jomis.

Pozityvistui K. Poperiui K. Marksas atrodo esąs dualistas: K. Markso valstybės teorija esanti pusiau esencialistinė, pusiau institucionalistinė. Institucionalistinė — tiek, kiek ji tiria praktines teisinių institūtų funkci-jas socialiniame gyvenime, esencialistinė — tiek, kiek netiria įvairumo tikslų, kuriuos gali turėti tie institutai, ir nesiūlo reformų, kurios būtų reikalingos, kad valstybė tuos tikslus pasiektų. Tai esą ir lemia K. Markso teorijos prieštaravimą: jei politinis gyvenimas esąs sąlygotas gilesnės socialinės realybės, tai jis negali būti kuo nors svarbus. Tuo ir grin-džiamas prieštaravimas tarp K. Markso teorijos ir jo kvietimo į politinę kovą¹³.

K. Poperis tęsia senąją ikihėgelinę tradiciją, svarbiausiu dalyku lai-kydamas numatymą, kokie institutai turi būti, kaip jie turi veikti. Tiesa, jis pažymi, kad, kuriant institutus, reikia žinoti tam tikrus socialinius dėsningumus, kurie riboja tą kūrimą, bet kokie tie dėsningumai, ką ir kiek jie riboja, jis neaiškina.

Neokantininko R. Štamlerio nuomone, marksizmo teorija moko, kad negalima sukurti teisingos ar neteisingos valstybinės santvarkos, galima tik suderinti savo veiklą su ekonominiais reiškiniais, kurie pagrįsti gam-tos dėsniais¹⁴.

R. Štamleris išeities pagrindu ima socialinį ūkį, arba, kaip jis sako, išoriškai reguliuojamą bendrą veiklą, todėl jis negali atskirti ekonomikos, kaip pirminio, nuo politikos, kaip antrinio, dalyko¹⁵. Pasak jo, ir „tei-sinės santvarkos, kaip socialinio gyvenimo formos apskritai, pasikeitimų pagrindų reikia ieškoti prieš tai buvusioje konkrečioje tam tikro sure-guliuoto bendradarbiavimo organizacijoje“¹⁶. „Gamta ir jos užvaldymas (technologija) sudaro, tai visiškai aišku, tik grubų pagrindą, kurio po-būdis visada turi ir privalo turėti reikšmės ant jo esančio socialinio gy-venimo savitumui. Tačiau be tam tikrų žmonių nustatytų taisyklių tas gyvenimas netgi nebūtų socialinis <...>“¹⁷

Tarp priešasčių, dėl kurių atsirado laiko požiūriu pirmoji išoriškai sureguliuota bendra žmonių būtis, ir priešasčių, kurios sukėlė įvairius pakitimus jau esančioje socialinėje tvarkoje, R. Štamleris mato principinį

¹³ Zr.: *Popper K. R. The open society and its enemies.*—New York, 1963, vol. 2, p. 118—119.

¹⁴ Zr.: *Штамлер Р. Хозяйство и право.*—Петербург, 1907, т. 1, с. 51.

¹⁵ Ten pat, p. 169.

¹⁶ Ten pat, p. 268.

¹⁷ Ten pat, p. 300.

skirtumą. O tarp gamtinio pagrindo bei žmonių techninių sugebėjimų ir socialinį gyvenimą normuojančios tvarkos jis neranda jokie tiesioginio ryšio. (Iš tiesų šis ryšys ir nėra tiesioginis, nes čia „įsiterpia“ ekonominė struktūra.) Pasak R. Štamlerio, teisė nesanti tiesiogiai ūkio sąlygota, nes, pavyzdžiui, Vokietijoje toje pačioje ūkio sistemoje teisė yra labai skirtinga.

Tad R. Štamlerio išvada tokia pati, kaip ir K. Poperio: jei socialines institucijas sąlygoja ekonominės struktūros pasikeitimai, tai žmonėms belieka tik suderinti savo veiklą su jais. Vadinas, žmonių veiklos prasmė beveik lygi nuliui. Todėl marksizmas ir kritikuojamas už ekonominį fatalizmą, už vienareikšmio ryšio tarp ekonomikos ir visuomeninių institutų teigimą. Panašiai marksizmą kritikuoja ir daugelis kitų autorių¹⁸.

Tokios kritikos pagrindas — žmonių veiklos tikslingumo ir objektyvaus sąlygotumo laikymas absoliučiomis priešybėmis. Tuomet politinei veiklai iš tiesų nėra vietos, jei pripažįstamas institutų objektyvus sąlygotumas. Bet jeigu nekeliama klausimo dėl institutų veiklos objektyvios prasmės, tai kokie tada jų tobulinimo, keitimo kriterijai? Juk politinė veikla tuomet iš esmės tampa savavališka.

Pagal K. Markso teoriją, politinė veikla bus tuo efektyvesnė, tuo laisvesnė, kuo labiau ji išreikš objektyvius visuomenės raidos poreikius, būtent materialių santykių raidos poreikius. Todėl ši teorija visai neduoda pagrindo neigti žmonių veiklą bei iniciatyvą, bet nurodo, kaip galima išaiškinti tos veiklos efektyvumo pagrindus ir surasti objektyvų kriterijų institucinei veiklai įvertinti.

Toks kriterijus yra normalaus ekonominės struktūros funkcionavimo užtikrinimas.

Nors politiniai bei teisiniai institutai reguliuoja ir įtvirtina tam tikrus ekonominius santykius, tačiau tai nereiškia, jog institutų funkcijų turinys ir apimtis sutampa su ta ekonomine struktūra. Todėl metodologiškai ydingas yra mėginimas socialistinės valstybės sąvoką įtraukti į bazės sąvoką (remiantis tuo, kad ši valstybė planuoja, organizuoja gamybą)¹⁹ arba ekonominius santykius apibūdinti teisės sąvokomis kaip nuosavybės santykius²⁰.

Tapatinant institucines formas ir jų objektyvų turinį — gamybinius santykius, atsiranda alternatyva: arba politinius ir teisinius institutus

¹⁸ Žr.: *Römeris M.* Valstybinė teisė.—Kaunas, 1930, p. 74; *Drucker P.* The end of economic man.—New York, 1969; *Duncan H. D.* Communication and social order.—New York, 1962; *Sorokin P.* Contemporary sociological theories, 1964; *Widgerij A.* The meanings in history.—London, 1967; *Sartre J. P.* Marxismus und Existenzialismus.—Hamburg, 1964.

¹⁹ Žr.: *Вербин А. И., Келле В. Ж.* Базис и надстройка и механизмы социальной деятельности людей.—Философские науки, 1979, № 1; *Качановский Ю. В.* Проблема соотношения государства и экономики в социалистическом обществе.—Философские науки, 1979, № 6.

²⁰ Plačiau šiuo klausimu žr.: *Karosas J.* Nuosavybės institutas socialistinėje visuomenėje.—Problemos, 1974, Nr 2(14).

vienareikšmiai sąlygoja ekonominė struktūra, arba ekonominiai santykiai yra laisvai nustatomi.

Taigi mokliškai paaiškinti istoriją, kaip tikslingas žmonių veiklos procesą, galima tik skiriant du to proceso aspektus: institucinės veiklos formas ir jų objektyvų turinį.